

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник голови приймальної комісії
проректор з науково-педагогічної
роботи

Харківського національного
університету імені В. Н. Каразіна

Олександр ГОЛОВКО

2026 p.

ПРОГРАМА

додаatkового іспиту із спеціальності (суспільна географія)

для здобуття ступеня доктора філософії

за спеціальністю С6 Географія та регіональні студії

(освітньо-наукова програма «Географія»)

Харків – 2026

ДОКУМЕНТ СЕД АСКОД
Сертифікат 617E430800
Підписувач Головко Олександр Миколайович
Дійсний з 16.04.2026 9:55:50 по 16.04.2027 23:59:59

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

0401-145 від 14.05.2026

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Історична географія

Об'єкт та предмет дослідження історичної географії. Історія географічних відкриттів, історія географічних ідей та історична географія. Місце історичної географії в системі наук. Зв'язок історичної географії з іншими науками. Напрями в історичній географії. Періодизація в історичній географії.

Еволюційна гілка людини. Роль природно-географічних факторів в еволюції людини. Значення ландшафтів в еволюції людства. Причини міграцій первісних людей. Імовірні напрями міграцій. Заселення материків.

Поняття раси. Фактори расогенезу. Ознаки расових відмінностей людей. Підходи до класифікації рас. Просторовий розподіл європеїдної, монголоїдної, негроїдної та австралоїдної рас та їх малих рас. Формування і географія перехідних рас. Расовий склад населення регіонів і країн.

Коеволюція людини і навколишнього природного середовища. Вплив природних ландшафтів на розвиток первісних людей. Збиральництво, полювання і рибальство – основні види господарської діяльності первісних людей. Передумови переходу до виробляючого господарства. Центри походження культурних рослин. «Неолітична революція». Головні райони первісного землеробства. Зародження і поширення скотарства. Освоєння металів. Виникнення екологічних проблем. Перша екологічна криза в епоху неоліту.

Поняття цивілізації. Етапи виникнення цивілізацій (за Л.І. Мечниковим). Географічні аспекти розвитку стародавніх цивілізацій: Межиріччя (Месопотамії), Єгипту, Індії, Китаю, Стародавньої Греції, Стародавнього Риму, цивілізацій Америки (інки, ацтеки, майя). Трипільська культура.

Об'єкт і предмет етнографії, етнології та етногеографії. Поняття етносу. Поняття про етногенез. Концепції етногенезу. Структура етнічних утворень. Етнічні процеси.

Культурно-господарська адаптація етносів до природних умов. Природні умови як визначальний фактор господарської спеціалізації території, в історичному аспекті. Культурно-господарські типи. Вплив природних умов і господарства на розвиток культури. Формування менталітету народу в залежності від природно-географічних умов та господарського укладу.

Етнічна структура населення світу. Найбільші за кількістю населення народи світу, їх географія. Типологія країн за етнічною ознакою. Сутність лінгвістичної класифікації народів світу. Мовні сім'ї, групи і підгрупи. Географія народів мовних сімей та їхніх груп: індоєвропейської, кавказької, семіто-хамітської, нігеро-кордофанської, ніло-сахарської, койсанської, дравідійської, уральської, алтайської, сіно-тібетської, тайської, австроазійської, австронезійської, ескімосо-алеутської, чукотсько-камчатської, андаманської, сім'ї австралійських та папуаських народів, сім'ї індіанських народів. Географія етносів, мови яких не входять у жодну сім'ю.

Релігійний склад населення світу. Історико-географічні аспекти розвитку релігій світу. Релігійна структура населення світу. Географія світових релігій: християнства, ісламу, буддизму. Національні релігії. Місцеві традиційні (первісні) вірування.

Соціальна географія. Географія населення

Місце та значення соціальної географії в системі географічних наук. Об'єкт і предмет дослідження соціальної географії. Поняттєво-термінологічний апарат соціальної географії. Структура соціальної географії.

Функції соціальної географії. Завдання соціальної географії у відповідності до сучасних викликів та соціального запиту. Проблеми розвитку сучасної соціальної географії.

Виникнення соціальної географії. Основні етапи формування соціальної географії. Розвиток соціальної географії в Україні. Соціально-географічні школи в Україні. Сучасна західна соціальна географія. Основні соціально-географічні школи у світі. Персоналії.

Соціально-географічний простір і час та їх властивості. Особливості просторової організації суспільства, рівні організації соціально-географічного простору. Поняття регіональної свідомості та менталітету соціуму. Просторові зони та території людини. Поняття про соціогеосистему як основний об'єкт дослідження соціальної географії. Поняття про соціально-географічний процес, його структуру.

Методологічні підходи до вивчення соціально-географічних явищ та процесів. Види та типи соціально-географічних досліджень. Основні етапи соціально-географічних досліджень. Кількісні та якісні методи соціально-географічних досліджень. Методи просторового аналізу.

Місце та значення географії населення в системі географічних наук. Об'єкт і предмет дослідження географії населення. Поняттєво-термінологічний апарат. Структура географії населення. Становлення та розвиток географії населення. Персоналії. Джерела демографічної інформації.

Соціально-демографічний розвиток: динаміка населення, його відтворення, склад. Чинники соціально-демографічного розвитку. Сучасні тенденції динаміки населення та демографічних процесів і структур. Демографічна політика. Концепції соціально-демографічного розвитку. Демографічні проблеми. Сучасні демографічні тенденції у світі.

Основні поняття географії праці та міграції населення. Концепції географії праці та міграційної поведінки населення. Ринок праці та його кон'юнктура. Міграція населення, соціальні особливості та наслідки. Чинники трудової діяльності та міграційної поведінки населення. Сучасні тенденції на ринку праці. Трудові міграції. Вимушені міграції.

Географія розселення населення. Основні поняття розселення населення. Соціальні функції поселень. Особливості розселення населення в соціально-географічному просторі. Форми, типи та чинники розселення. Міське та сільське розселення. Класифікація поселень. Концепції розселення населення.

Концепції соціальної географії міст. Поняття агломерації та їх соціально-географічні особливості. Урбанізація як соціально-географічний процес. Основні етапи урбанізації. Основні тенденції та перспективи розвитку урбанізації. Соціально-географічні особливості та проблеми урбанізації в аспекті глобалізації. Світові міста. Креативні, розумні, зелені міста. Особливості процесу урбанізації в Україні.

Географія рівня та якості життя населення. Система індикаторів рівня та якості життя населення. Соціально-просторова нерівність. Безпека життєдіяльності

населення. Національна та регіональна безпека. Соціальна, демографічна, економічна, продовольча, природно-техногенна, інформаційна безпека. Соціально-демографічні особливості та проблеми України. Соціально-демографічна політика України.

Основні поняття і сутність соціальних негараздів як соціальної властивості території. Особливості виникнення і розповсюдження соціальних негараздів. Поняття соціального спокою та територіальної соціальної справедливості. Дослідження розвитку соціально-географічного процесу в регіонах України.

Регіональна свідомість та менталітет соціуму. Регіональна ідентичність. Просторова пам'ять. Особливості формування менталітету українського соціуму як основи виживання в умовах глобалізації та переходу до стійкого розвитку. Загальні особливості і проблеми регіонального розвитку в Україні.

Цілі розвитку тисячоліття. Регулювання соціального розвитку в світі. Управління соціальним розвитком. Програми соціального розвитку території.

Урбаністична географія

Предмет і завдання урбаністичної географії. Поняття «місто» та основні проблеми його визначення. Міста як складні комплекси дослідження. Основні підходи різних наукових дисциплін до вивчення міст. Місто як об'єкт дослідження географії. Теоретичні підходи дослідження міст: Місто як система. Місто в просторі, місто як місце. Концепції міста. Критерії та підходи до виділення міст. Базові характеристики, ознаки й фактори формування міст. Функції міст. Критерії виділення міст. Властивості й фактори формування міст. Причини виникнення міст та урбанізаційних процесів у світі, її рушійні сили. Методологічні засади дослідження міст. Типологія і класифікація міст. Просторова та функціональна організація міста. Основні типи архітектурно-планувальної структури сучасних міст. Територіальна структура великих міських утворень/столичних регіонів. Каркасна концепція вивчення міст. Опорний каркас розселення.

Дефініція поняття урбанізація, урбаністичний процес, урбанізм, урбанізованість. Поняття міста, міська агломерація, мегаполіс, світове місто. Риси, темпи, стадії урбанізації. Поняття урбанізації та її види: субурбанізація, контрурбанізація, рурбанізація. Критерії та показники урбанізації. Особливості просторової еволюції урбанізації. Субурбанізація, періурбанізація, рурбанізація, деурбанізація. Руралізація міст. Визначальні риси міського способу життя. Глобальність урбанізаційних процесів. Хибна і реальна урбанізація. Концепції урбанізації.

Міста і географічний поділ праці. Історичні стадії розвитку міст у процесі поглиблення суспільного поділу праці. Риси перших міст. Зміна ролі міст, чинники зростання міст. Тенденції урбанізації. Зміни основних показників урбанізації у ХХ ст. Регіональні особливості формування урбанізованих мереж. Чинники та особливості формування міських агломерацій. Функціональні та регіональні особливості формування агломерацій. Їх значення у суспільному розвитку. Концепції світових міст. Чинники та особливості формування світових міст. Регіональні особливості формування та розвитку світових міст Їх значення у суспільному розвитку.

Формування первинної мережі поселень та передумови сучасних процесів розвитку міст в Україні. Етап зародження і становлення міст. Перші міста та їх функції. Зміна міської мережі в Україні. Індустріальний період розвитку міст. Період незалежної України. Чинники, особливості прояву, основні етапи урбогенезу. Зміни кількості міського населення в Україні. Особливості сучасних урбанізаційних процесів в Україні. Урбанізаційна структура України. Міські агломерації. Проблеми урбанізації в Україні. Урбіцид.

Політична географія

Об'єкт і предмет політичної географії. Основна проблематика і тематика політико-географічних досліджень. Етапи розвитку світової політичної географії. Територіально-політична організація суспільства. Ієрархія територіально-політичних систем.

Сучасна світосистема. Території, країни, держави. Суверенні держави. Залежні країни і території. Води відкритого моря. Мультинаціональні функціональні утворення: ТНК, міжнародні організації, регіональні організації, світові міста.

Форми державного правління і державного устрою. Монархії. Республіки. Унітарні держави. Складні держави. Типи федерацій у сучасному світі. Політичні системи сучасних держав.

Територія і кордони держави. Склад території. Формування території держави. Морфологія території та її вплив на розвиток держави. Функції державних кордонів. Класифікації кордонів.

Поняття «політико-географічне положення» (ППП) і «геополітичне положення». Оцінка ППП. Глобальне ППП. Регіональне ППП. Сусідське ППП.

Адміністративно-територіальний поділ (АТП) і місцеве самоврядування. Типи систем місцевого самоврядування. Реформи АТП. Функції столиці держави. Класифікації столиць. Геопросторовий каркас території країни.

Об'єкт, предмет, завдання геополітики. Основні поняття і категорії геополітики. Історичний розвиток геополітики. Парадигми геополітики. Школи і течії геополітики. Німецька школа. Американська школа. Британська школа. Російська школа. Українська школа. Основні течії геополітики.

Геополітична структура сучасного світу. Еволюція міжнародних відносин у ХХ ст. Трансформації міжнародних систем. Теорії сучасного світовлаштування. Глобалізація як міжнародно-політична організація світу.

Північноамериканський, Азіатсько-Тихоокеанський, Європейський регіони у геополітичному контексті. Геополітичні проблеми України.

Географія світового господарства

Поняття світового господарства. Галузева, функціональна і територіальна структура світового господарства. Система національних рахунків: валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національний доход. Міжнародний географічний поділ праці: сутність, передумови, рівні, форми участі країн.

Розвиток світового господарства в умовах глобалізації. Сутність глобалізації. Фактори розміщення господарства в умовах глобалізації. Розвиток міжнародних

економічних відносин. Регіональні інтеграційні утворення. Діяльність транснаціональних корпорацій в умовах глобалізації. Глобалізація і глобальні проблеми людства.

Стадії економічного розвитку. Етапи індустріалізації. Типологія країн за рівнем соціально-економічного розвитку. Основні методологічні підходи до визначення типів країн за рівнем розвитку. Розвинуті країни: найрозвинутіші країни; високорозвинуті країни; середньорозвинуті країни. Країни, що розвиваються: з високим і середнім доходом; з доходом нижче середнього; з низьким доходом; з дуже низьким доходом; найменш розвинуті.

Природно-ресурсний потенціал світового господарства. Мінерально-ресурсний потенціал. Земельно-ресурсний потенціал. Водно-ресурсний потенціал. Потенціал лісових ресурсів. Рекреаційний потенціал. Ресурси Світового океану.

Промисловість світу. Структура промисловості у різних соціально-економічних типах країн. Тенденції розвитку та розміщення галузей промисловості: паливної, електроенергетики, чорної і кольорової металургії, машинобудування, хімічної, лісової, будівельних матеріалів, легкої, харчової.

Сільськогосподарське виробництво в системі світового господарства. Фактори розвитку сільського господарства світу. Типи сільськогосподарського використання земель. Тенденції розвитку рослинництва світу, його основні типи. Географія основних сільськогосподарських культур: зернових, олійних, смакових, волокнистих. Географія тваринництва світу: скотарства, свинарства, вівчарства, птахівництва.

Інфраструктура в системі світового господарства. Транспортна система світу, її регіональні типи. Географія залізничного, автомобільного, авіаційного, морського, річкового, трубопровідного транспорту світу. Світова система зв'язку. Соціальна інфраструктура.

Географія України

Економіко-географічне положення України. Кордони України, їх зміни протягом ХХ ст. й дотепер. Геополітичне положення України. Адміністративно-територіальний устрій, етапи його формування.

Населення України. Кількість населення та її динаміка. Природний рух населення. Статевовіковий склад населення. Середня тривалість життя. Механічний рух населення. Географія міграційних потоків.

Розселення населення України. Територіальні відмінності густоти населення. Міське і сільське населення. Урбанізація, її регіональні відмінності. Класифікація міст України за людністю. Типи міст за містоутворюючими функціями. Міські агломерації. Типи сільських поселень за людністю. Основні типи сільського розселення.

Етнічний, мовний релігійний склад населення України. Особливості українського етногенезу. Українська діаспора у світі.

Трудові ресурси і працересурсний потенціал України. Структура та особливості трудових ресурсів. Рівень забезпеченості трудовими ресурсами регіонів України. Структура і рівень зайнятості економічно активного населення та її сучасні тенденції.

Природно-ресурсний потенціал України. Вплив природних умов і ресурсів на територіальну організацію господарства країни. Рівень забезпеченості господарства України природними ресурсами. Структура та характеристика окремих компонентів ПРП (мінерально-сировинні, земельні, водні, лісові, фауністичні, природно-рекреаційні ресурси). Регіональні відмінності в забезпеченні ПРП.

Господарство України. Секторальна структура економіки України. Сучасне соціально-економічне становище України.

Первинний сектор господарства. Сільське господарство. Особливості розвитку і розміщення, форми господарювання, галузі спеціалізації. Земельний фонд країни та його структура. Структура сільськогосподарських угідь. Рослинництво: географія головних культур (зернові і зернобобові, технічні, овочево-баштанні і картопля, кормові). Садівництво, виноградарство, ягідництво. Тваринництво: географія головних галузей (скотарство, свинарство, птахівництво); географія другорядних галузей (вівчарство, конярство, звірівництво, ставкове рибництво, кролівництво, бджільництво). Економіко-географічна характеристика сільськогосподарських зон України. Лісове господарство.

Добувна промисловість. Добування палива: вугілля, нафта, газ, уран, торф. Добування рудної сировини: залізні і марганцеві руди, руди кольорових металів. Добування нерудної сировини: хімічна, будівельна, технічна.

Вторинний сектор господарства. Електроенергетика. Металургія. Машинобудування. Хімічна промисловість. Виробництво деревини і паперу. Виробництво будівельних матеріалів. Легка промисловість. Харчова промисловість. *Рекомендований план характеристики галузі промисловості*: Завдання галузі, рівень її розвитку, місце і значення в економіці України. Фактори розвитку галузі, сировинні ресурси, їх географія та характеристика. Галузева характеристика промисловості: структура, галузі, підгалузі, типи підприємств. Територіальна характеристика галузі: принципи та фактори розміщення, характеристика окремих районів, вузлів (особливості структури, які причини зумовили їх виникнення). Проблеми та перспективи розвитку галузі.

Третинний сектор господарства. Транспорт. Торгівля. Туризм. Освіта. Наука. Культура. Зовнішньоекономічні зв'язки України.

Список рекомендованої літератури:

1. Барановський М.О. Економічна та соціальна географія України: реальний сектор економіки: навч. посіб. / Ніжин. держ. ун-т ім. Миколи Гоголя. – Ніжин: Лисенко М. М., 2018.
2. Безуглий В.В., Козинець С.В. Регіональна економічна і соціальна географія світу: Навч. посіб. Вид. 2-ге, доп., перероб. – К.: ВЦ «Академія», 2007. – 688 с.
3. Бжезінський З. Вибір: світове панування чи світове лідерство / Пер. з англ. – К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2006. – 203 с.
4. Гантінгтон С.П. Протистояння цивілізацій та зміна світового порядку / Пер. з англ. – Львів, 2006. – 474 с.
5. Географія світового господарства (з основами економіки): навч. посіб. / за ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова. – К.: Знання, 2011. – 640 с.
6. Глобальні виклики сучасності: суспільно-географічний вимір: монографія / за ред. В.К. Кіптенко, Б.П. Яценка. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – 255 с.

7. Джаман В.О. Регіональні системи розселення: демографічні аспекти. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
8. Дністрянський М.С. Політична географія України. Навчальний посібник. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 348 с.
9. Мадіссон В.В., Шахов В.А. Сучасна українська геополітика. – К., 2003. – 176 с.
10. Мезенцев К.В. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність і поляризація: монографія / К.В. Мезенцев, Г.П. Підгрушний, Н.І. Мезенцева. – К.: ДП “Прінт Сервіс”, 2014. – 132 с.
11. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський ун-тет», 2005. – 253 с.
12. Мезенцева Н.І. Економічна і соціальна географія України / Н.І. Мезенцева, К.В. Мезенцев: навчально-методичний посібник. – К.: ВПС «Київський університет», 2010. – 239 с.
13. Мороз С.А., Онопрієнко В.І., Бортник С.Ю.. Методологія географічної науки: навчальний посібник. – Київ: Заповіт, 1997. – 333 с.
14. Немець К.А. Інформаційна взаємодія природних і соціальних систем: Монографія. – Х.: Східно регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2005. – 428 с. – Рос. мовою.
15. Немець К.А., Немець Л.М. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: монографія. – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – 228 с.
16. Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток: монографія / Г.П. Підгрушний. – Київ: Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.
17. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії / Навчальний посібник. – К.: Вища школа, 1996. – 231 с.
18. Пістун М.Д. та ін. Географія агропромислових комплексів: Навчальний посібник / М.Д. Пістун, В.О. Гуцал, Н.І. Провотар – К.: Либідь, 1997. – 200 с.
19. Політична географія і геополітика: Навч. посібник / Б.П. Яценко, В.І. Стафійчук, Ю.С. Браїчевський та ін.; за ред. Б.П. Яценка. – К.: Либідь, 2007. – 255 с.
20. Світове господарство в умовах глобалізації: Монографія / Кол. авт.; за ред. Я.Б. Олійника, Б.П. Яценка, В.К. Бабарицької. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2004. – 145 с.
21. Соціальна географія. Підручник / за ред. Л. Немець та К. Мезенцева. – Київ, 2019. – 304 с. – Режим доступу: <http://soc-econom-region.univer.kharkov.ua/wp-content/uploads/2017/07/SocialGeography.pdf>
22. Стеченко Д.М. Розміщення продуктивних сил і регіоналістика: Підручник. – К.: Вікар, 2006. – 396 с.
23. Стеченко Д.М. Управління регіональним розвитком. – К.: Вища школа, 2000. – 223 с.
24. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник для студ. географ. спеціальностей вищих навч. закладів. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.
25. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
26. Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін : монографія / за ред. К. Мезенцева, Я. Олійника, Н. Мезенцевої. – Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. – 438 с.
27. Шаблій О.І. Основи суспільної географії: підручник для студ. вищих навчальних закладів. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.

Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті

1. Encyclopedia of World Problems and Human Potential [Electronic resource]. – Mode of access: <http://www.uia.be/world-problems-and-globalissues>

2. Eurostat [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>
3. Our world in date [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ourworldindata.org/>
4. The world factbook [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/>
5. UNFPA. Urbanization [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unfpa.org/urbanization>.
6. World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org>.
7. World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.worldbank.org>.
8. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
9. Економіка України. Політико-економічний журнал. – Режим доступу: <http://www.economukraine.com.ua/>
10. Країни світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.world-countries.org.ua
11. Країни світу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://svit.ukrinform.ua>
12. Міністерство розвитку громад та територій України. – Режим доступу: <https://www.minregion.gov.ua>
13. Програма розвитку ООН, звіти та інформація про людський розвиток [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.undp.org>
14. Світова статистика [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.worldometers.info/about/>
15. Урбанізація. Матеріали Всесвітнього банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/ru/youthink/urbanization.shtml>

Структура і критерії оцінювання завдань вступного екзамену з географії

Екзамен проводиться у системі LSM MOODL, де із банку запитань за цією Програмою рандомно формується тест для кожного абітурієнта індивідуально. Оцінювання здійснюється автоматично системою LSM MOODL за 200-бальною шкалою. Вступник, який за результатом вступного випробування отримав менше 100 балів, не допускається до подальшої участі у конкурсному відборі.

Голова предметної екзаменаційної комісії

Катерина СЕГІДА

Програму затверджено на засіданні приймальної комісії Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, протокол № 5 від 05.05.2026 р.

Відповідальний секретар приймальної комісії

Ганна ЗУБЕНКО